

ЛЪЧЕЗАР АНТОНОВ*
ТЕХНОЛОГИЯТА КАТО ОБЕКТ НА ЕСТЕТИЧЕСКИЯ ОПИТ.
(ВЪПРОСЪТ ЗА ПРЕХОДА ОТ ПРИРОДНО КЪМ
ТЕХНОЛОГИЧНО ВЪЗВИШЕНО)

Abstract: The article is devoted to the reconstruction of the major themes and research perspectives in theoretical discourse on the “technological sublime”. The text is based on the idea that, whereas within classical 18th-century aesthetics, the sublime was primarily connected with the experience of man’s weakness, helplessness and insignificance before the power of Nature, only a century later the perspective was radically changed. At the heart of the change was the industrialization of modern societies, as a result of which the sublime was transferred to monumental engineering structures and complex technological facilities that, similar to natural forces, are capable of generating enthusiasm and anxiety, hope and fear, awe and astonishment.

Keywords: technological sublime; natural sublime; 18th-century aesthetics; Industrial Revolution.

Понятието „възвишено“ има дълга история. Първоначално осмисляно единствено като атрибут на реториката и красноречието (от *Псевдо-Лонгин* през I век), то получава своето най-сериозно развитие едва през XVIII век в естетиката на Едмънд Бърк и Имануел Кант, достигайки своя логически завършек в естетиката на Хегел в началото на XIX век. Историята на понятието обаче не спира дотук. През XX в. засиленият интерес към него е подновен от цяла плеяда видни мислители като Жан-Франсоа Лиотар, Жорж Диди-Юберман, Жан-Люк Нанси, Джорджо Агамбен, Славой Жижек, Луи Алтюсер, Фредрик Джеймисън и др., всеки от които внася *нов идеен смисъл* в неговото съдържание през призмата на собствените си изследователски търсения. В настоящия текст се проследява една от траекториите на развитието на понятието „възвишено“, зададена от бурното навлизане на технологиите в живота на модерния човек от XIX век насетне, като целта е да се покаже как чувството на *благоговение и удивление често оцветено с елемент на ужас* (Nye 1994: 103) от природните сили е пренесено върху технологичните постижения на индустриалната революция.

Първа стъпка ще бъде да се очертаят основните параметри на класическата версия на идеята за природно възвишено, разработена от ирландския мислител Едмънд Бърк, която впоследствие да бъде съпоставена с интересуващата ни тук концепция за технологичното възвишено.

В своя класически труд от 1757 г. „Философско изследване върху произхода на нашите идеи за Възвишеното и Красивото“ Бърк разглежда идеята за възвишеното като една от най-мощните идеи, които притежаваме, а чувството на удивление от природните феномени – *като най-висшата проява на възвишеното* (Бърк 2001: 113).

---

* Гл. ас. д-р в Югозападен университет „Неофит Рилски“.
Email: luchol111@yahoo.com

„Чувството, предизвикано от възвишеното в природата, е удивлението, а удивление е онова състояние на душата, при което всяко нейно движение е отложено от някаква степен на ужас. В такива случаи умът е така цялостно изпълнен от своя обект, че нито може да приеме друг, нито впоследствие да разсъждава върху оня, с който е зает. Оттук произлиза и голямата мощ на възвишеното – то съвсем не е резултат от нашите разсъждения, а ги изпреварва и ни тласка напред с неудържима сила“ (Бърк 2001: 113).

За разлика от красотата и любовта, които според Бърк трансцендират баналното чрез удоволствие и идентификация, възвишеното постига трансцендентност чрез удивление, страхопочитание, ужас и психологическа дистанция. В този смисъл усещане за възвишеното получаваме, когато съзерцаваме нещо внушително и страховито, нещо, надхвърлящо човешките мащаби, което не можем да обхванем напълно с погледа и ума си, и пред което се чувстваме нищожни и незначителни. Съгласно разбирането на Бърк, подобно усещане може да бъде предизвикано от безкрайните морски гълбини или от бушуващите водопади, от мигновения ослепителен блясък на светкавиците или от грохота на гръмотевиците. То не се поражда от някаква присъща на природата обективност или подреденост, а от опустошителната ѝ сила, бъдеща страх и излъчваща величие¹. Или казано накратко, природното възвишено предизвиква възхищение и страхопочитание, то събужда и усилва у нас усещането за благоговение, което изпитваме пред природата.

С развитието на процесите на индустриализация обаче естественият порядък започва да отстъпва пред експанзията на технологичния и възвишеното започва да се свързва във все по-малка степен с природния свят и все по-голяма – с конструирания от човека свят на машините². В този нов свят на технологично овладяната и подчинена от човека природа изфабрикуваното с механизмите на културата започва да поражда у човека чувство на удивление, подобно на онова, което според Бърк е предизвиквано от възвишеното в природата. През XIX и началото на XX век по подобен начин са били възприемани железопътният транспорт, самолетите, небостъргачите и големите язовири, а днес така биват възприемани дигиталните технологии, телекомуникационните мрежи и умните машини.

Въпреки че Бърк никога не проблематизира технологията като източник на възвишени изживявания, то усещането, съчетаващо възхищение и ужас от пряко зримото, намиращо се в основата на неговото разбиране за възвишеното, може да бъде предизвикано не само от природни, но и от технологични феномени. Те също биха могли да бъдат източник на амбивалентни изживявания, а както знаем и от Бърк, и от Кант, – амбивалентността е ключов елемент на възвишеното изживяване. За разлика от красивото, кое-

¹ По този въпрос виж и: Кант, И. 1993. *Критика на способността за съждение*. С.: БАН.

² Ето как през 1829 г. Томас Карлайл дефинира епохата, в която това се случва: „Ако трябваше да характеризираме тази наша епоха с един-единствен епитет, бихме се изкушили да я наречем не Героична, Набожна, Философска или Морална епоха, а преди всичко останало – Механична епоха. Това е Епохата на Машинарията, във всеки широк и тесен смисъл на тази дума“ (Carlyle 1829: 442).

то носи непосредствено удоволствие и чувство за хармония, възвишеното съчетава в себе си страха и удивлението³. Надхвърляйки изцяло нашата способност за възприемане, то съдържа в себе си двойствен момент – на отблъскване и привличане от обекта и това много ясно е показано в третата *Критика* на Кант: „Духът се чувства в представата за възвишеното в природата развълнуван, докато в естетическото съждение върху красивото на природата той е в спокойно съзерцание. Това вълнение може (поне в началото си) да се сравни с потресване, т.е. с бързо сменящо се отблъскване и привличане от един и същ обект“ (Кант1993:141). Това „отблъскване и привличане от един и същ обект“ е свързано както с чувство на неудоволствие, произтичащо от несъответствието на способността за въображение и разума в естетическото определяне на величината, така и с чувство на удоволствие, произтичащо от самото съждение за това несъответствие. В своята книга „Възвишеният обект на идеологията“ (1989) Славой Жижек описва тази амбивалентност на емоциите (свързана с невъзможността на разсъдъка да съотнесе идеите на разума към дадено понятие) по следния начин: „Възвишеното ни носи едновременно удоволствие и неудоволствие: то ни носи неудоволствие поради своето несъответствие към нещото-идеята, но точно чрез това несъответствие то ни носи удоволствие, като посочва истинската, несравнима величина на нещата, надминаваща всеки възможен феноменологичен, емпиричен опит“ (Zizek1989:210).

Както в естетиката на Бърк, така и в тази на Кант темата за възвишеното е фокусирана преди всичко върху начините на възприемане на природни обекти⁴. В техните концепции за възвишеното човешките артефакти рядко са споменавани като обекти, които са в състояние да предизвикват възвишени преживявания.⁵ Този сценарий рязко се променя с индустриализацията и технологичната модернизация през XIX век. В резултат от настъпилите промени (най-вече в Съединените щати) природата престава да бъде възприемана като заплаха, всяваща страх и ужас и предизвикваща благоговение; тя, казано на езика на Хайдегер, е сведена до обикновена *наличност* (Bestand), която трябва да бъде превърната в инструмент от все по-разпростиращия се Gestell, свързан с технологично отношение на човека

³ Подобно съчетание на идеи в една дума може да бъде открито в различни езикови традиции: „Някои езици носят красноречиви свидетелства за близостта на тези идеи. В тях често се използва една и съща дума, за да се обозначат както нюансите на удивление и възхищение, така и тези на ужаса“ (Бърк 2001: 114).

⁴ Тук трябва да се има предвид, че независимо от това, че природните обекти стоят в основата на теорията на Кант за възвишеното, то сами по себе си те не са възвишени. По неговите думи „възвишеността се съдържа не в някой предмет на природата, а само в нашия дух, доколкото можем да съзнаваме своето превъзходство над природата в себе си и чрез това също и над природата (доколкото тя влияе върху нас) извън нас“ (Кант1993:148).

⁵ Само на едно място в своята „Критика на способността за съждение“ Кант споменава, че човешки творения като египетските пирамиди и църквата Св. Петър в Рим също могат да предизвикат възвишени чувства (виж: Кант 1993: 134). Едмънд Бърк също посвещава един пасаж от своята книга на големите сгради, които поради своята внушителност и величественост могат да предизвикат възвишени преживявания (виж: Бърк 132–133).

към света, с технологичното разбиране на битието, според което човек има контрол и власт над биващото. Тъй като заплахите и загадките на природата изгубват своята сила, то те са заменени от очарованието от техническите средства – транспортни, комуникационни, архитектурни, сътворени от самия човек. По този начин традиционните възгледи за възвишеното започват да отстъпват своето място на възгледите за *технологичното възвишено*⁶ и неговите производни⁷.

За пръв път връзката между категорията „възвишено“ и образа на машината в индустриалното общество е осъществена през 1964 г. от американския културен историк Лео Маркс в неговия труд „Машината в градината. Технологията и пасторалния идеал в Америка“, в който той проследява влиянието на индустриалната революция върху американското общество от XIX век и сблъсъка на пасторалните идеали на *девствения* континент (Smith 1950) с прогресивните идеали, завладели американското общество през този период. Както подсказва и самото подзаглавие на неговата книга, Л. Маркс възприема технологията като внезапен нашественик в пасторалния идеализъм на американското аграрно общество. Неговият изследователски интерес е насочен към един разпознаваем мотив в американската литература от XIX век, а именно – мотивът за „внезапната поява на машината в градината“, отнасящ се до повтарящия се образ на различни технологични нововъведения, които със самата си поява нарушават спокойствието и хармонията на един пасторален пейзаж, носещ идилично задоволство. Маркс проследява развитието на този мотив в редица класически литературни творби – започвайки от „Уолдън или Живот в гората“ (1854) на Хенри Дейвид Торо, през „Моби-Дик“ (1851) на Херман Мелвил, до „Приключенията на Хъкълбери Фин“ на Марк Твен (1884). Направеният от него обстоен литературен преглед на американската литература от този период му дава основание да счита, че е „трудно да се мисли за голям американски автор, върху когото образът на внезапната поява на машината в пейзажа да не е упражнявал своето силно въздействие“ (Marx 1964: 16).

Тази „внезапна поява на машината“, както и свързаните с нея модернизационни процеси на урбанизация, механизация и индустриализация от началото на XIX век, преобразуват из основи отношението между човека и природата (Marx 1964: 195) и полагат началото на това, което Л. Маркс нарича *реторика на технологичното възвишено*⁸ (Marx 1964: 195).

⁶ Изразът „технологично възвишено“ е използван за пръв път от Пери Милър през 1961 г. (Miller 1961).

⁷ Става дума за понятията „ядрено възвишено“ (Ferguson 1984), „американско възвишено“ (Wilson 1991, 1992), „дигитално възвишено“ (Mosco 2004), „кинематично възвишено“ (Sobchack 2008), „комуникативно възвишено“ (De Vries 2012) и т.н.. Това, което е общо за всички тези понятия, е, че идеята за възвишеното е проектирана върху технологични артефакти.

⁸ Става дума за реториката, свързана с възторженото възприемане на постиженията на Индустриалната революция и преклонението пред мощта на машините.

Анализирайки връзката между културата и технологиите в индустриализираща се Америка, Л. Маркс отбелязва, че чувството на удивление, стимулирано от съзercпаването на мащабните технологични нововъведения (като например железниците), е специфичен аспект на американската култура от този период. Разбира се, и не само на нея. Изследването на Л. Маркс е разработено на базата на материал от американската литературна история, но той описва явление, което се оказва типично не само за американската култура, макар че именно в нея то придобива своята специфична форма.

Друг основен теоретик на идеята за американското технологично възвишено е Джон Касън. В своята монография от 1976 г. „Цивилизовайки машината. Технологията и републиканските ценности, 1776–1900“ той прави задълбочен анализ на доминиращите социални нагласи в индустриализираща се Америка към технологичните обекти, които пораждат ентузиазъм и тревога, надежда и страх, страхопочитание и удивление. Касън привежда множество примери за възвишени технологични артефакти от XIX век, които символизират *технологичните триумфи на човека*, вдъхновяват *романтичното въображение* на съзercпавашите ги (Kasson 1976: 162), като заедно с това подхранват и страховете от тяхната *разрушителната сила* (Kasson 1976: 165). Подобно възприемане на технологията се намира в пълен унисон с концепцията за възвишеното на Едмънд Бърк, в която удивлението и страхът са двата основни компонента на възвишеното, намиращи се в ненарушимо единство помежду си.

На темата за технологиите като обект на възвишени преживявания е посветена и книгата на американския историк Дейвид Най „Американското технологично възвишено“ (1994). В нея е разгърната тезата, че технологията в не по-малка степен от природата е в състояние да предизвика онова чувство, което поражда най-силния ефект на възвишеното, а именно – удивлението. Обектите, събуждащи това усещане, варират в зависимост от историческа ситуация, епоха и/или култура:

„Историята на възвишеното от древността показва, (...) че въпреки, че се отнася до неизменната способност на човешката психология за удивление, то както обектите, които предизвикват това усещане, така и техните интерпретации, са социално конструирани. Обектите и техните интерпретации се различават в различните епохи и в различните култури (...)" (Nye 1994: 3).

Позицията на Най е, че понякога технологиите, под формата на големи сгради и или сложни конструкции, илюстриращи триумфа на инженерните умения, (а с това и господството на човека над природата), провокират чувство на възвишеност (свързано с възторга и удивлението от тяхната грандиозност), което заема мястото на рационалността и което по своя характер и проявление наподобява религиозното чувство. Това „религиозно чувство, предизвикано от изправянето срещу внушителни обекти като Ниагарския водопад, Гранд каньон, Ню Йорк Скайлайн, моста „Голдън Гейт“ или изстрелването на космическа совалка“ (Nye 1994: XIII) стои в основата на характерния за индустриалната ера ентузиазъм от технологиите.

Д. Най развива тезата, че в периода на индустриализация на Америка възхищението и удивлението от природното възвишено много бързо е заменено от един безпрецедентен ентузиазъм към технологиите, който превръща технологични нововъведения като небостъргача, фабриката, самолета, автомобила, телефона и т.н. в трансцендентни, неразбираеми в своята сложност и функционалност обекти на благоговение и страхопочитание. Именно тук на преден план излиза и самото понятие за технологичното възвишено, което според Най е „неразделна част от съвременното съзнание и неговата поява и разслоение в няколко различни форми през последните два века е вписана в обществения живот. В един физически свят, който е все повече десакрализиран, възвишеното ни предоставя възможност да придадем отново трансцендентна значимост на пейзажа и произведенията на хората“ (Nye 1994: XIII).

С появата на персоналния компютър концепцията за технологичното възвишено (разработена от Лео Маркс и доразвита от автори като Джон Касън и Дейвид Най, за които вече стана дума) е приложена и към дигиталните технологии⁹. Един от първите изследователи, които възприемат тази концепция и я адаптират към технологиите от дигиталната ера, е канадският философ Винсент Моско, който през 2004 г. въвежда понятието за „дигитално възвишено“ като обозначение на тенденцията, технологиите, свързани с компютърните комуникации „да заемат трансцендентна роля в света отвъд баналността на ролята си в ежедневието“ (Mosco 2014: 5). В книгата си „Дигиталното възвишено. Мит, власт и киберпространство“ (2004) Моско отбелязва, че „компютрите и светът на това, което е започнало да се нарича киберпространство¹⁰, възплават и задвижват важни митове за нашето време (Mosco 2004: 2), подобно на телеграфа в средната на XIX век (Czitrom 1982), телефона в края на XIX век (Marvin, 1988) и радио емисиите в началото на XX век (Douglas 2004). С масовото навлизане на персоналния компютър в живота на обикновения човек през 90-те години на миналия век „всички чудеса, които бяха прогнозирани за телеграфа, електричеството, телефона и радио емисиите, бяха вложени в компютъра“ (Mosco 2004: 2). Чудесата, за които става дума, в случая са основен сюжетен елемент на особен род митологични разкази, в които модерните технологии са представени като освободителни сили, с помощта на които може да бъде преодоляно времето, пространството и властта. Тези разкази са носители на

⁹ В опита си да идентифицира присъствието на класическата идея за възвишеното в нашето доминирано от дигиталните технологии ежедневие, Огнян Ковачев – автор на предговора и редактор на класическата творба на Е. Бърк, заявява следното: „Новите информационни и комуникационни средства не само улесняват и ускоряват човешките дейности и общуването, но възпроизвеждат един технологичен свят, в чийто виртуални пространства отново бродят призрци на изгубения усет за реалност“ (Ковачев 2001: 57).

¹⁰ Според Винсент Моско киберпространството е не само технологично, но и митично пространство, „може би дори свещено пространство в смисъла, който Мирча Елиаде (1959) има предвид, когато споменава за места, които са хранилища на трансцендентното“ (Mosco 2004: 10).

идеята за технологичното възвишено, която в актуализиран вид е пренесена и върху понятието на Моско за дигиталното възвишено. Тази идея се отнася до безрезервната вяра в митовете за трансформативната социална сила на съвременните комуникационни технологии. Съгласно тези митове „с помощта на компютърната комуникация ние бихме могли да преживеем епохална трансформация в човешкия опит, която да трансцендира времето (края на историята), пространството (края на географията) и властта (края на политиката)“ (Mosco 2004: 2–3).

Тази митологизирана представа за технологиите, намираща отражение в понятието „дигитално възвишено“, е израз на склонността на човека да възлага огромни надежди на всяка нова значима вълна от технологични нововъведения. Тези надежди и блянове са подхранвани от митове, които имат трансцендиращи функции и ни предлагат изход от баналността на ежедневието.

„Митовете са истории, които вдъхновяват индивидите и обществата чрез предоставяне на пътища за трансцендентност, които отвеждат хората извън баналността на ежедневието. Те предлагат вход към друга реалност, реалност, веднъж характеризирана с обещанието на възвишеното“ (Mosco 2004:3).

Казаното дотук ни позволи да проследим една от траекториите на развитие на концепцията за технологично възвишено, свързана с реконцептуализацията на идеята за възвишено и нейното пренасочване от природно даденото към технологично сътвореното. Както беше показано, в рамките на класическата естетика на XVIII век, възвишеното е свързано преди всичко със самото преживяване на безсилие и незначителност на човека пред могъществото на природните сили. С възхода на индустриализацията през XIX век възвишеното е пренесено върху монументални инженерни структури и сложни технологически съоръжения, които са дело на самия човек и неговата втора природа – културата. По този начин естетическият диалог между човека и природата, прозиращ зад класическите концепции за възвишеното на автори като Бърк и Кант, е заменен от диалог между човека и собствените му творения.

ЛИТЕРАТУРА

- Бърк, Е. 2001. *Философско изследване на произхода на нашите идеи за възвишеното и прекрасното*. София: Кралица Маб.
- Кант, И. 1993. *Критика на способността за съждение*. София: БАН.
- Ковачев, О. 2001. Едмънд Бърк – възвишеното срещу красивото. // Бърк, Е. *Философско изследване на произхода на нашите идеи за възвишеното и прекрасното*. София: Кралица Маб, 5–59.
- Carlyle, T. 1829. Signs of the Times. // *The Edinburgh Review* 49, 439–459.
- Czitrom, D. 1982. *Media and the American Mind: From Morse to McLuhan*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

- De Vries, I. O. 2012. *Tantalisingly Close: An Archaeology of Communication Desires in Discourses of Mobile Wireless Media.*, Netherlands: Amsterdam University Press.
- Douglas, S. 2004. *Listening In: Radio and the American Imagination.* Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ferguson, F. 1984. The Nuclear Sublime. // *Diacritics*, 14 (2), 4–10.
- Kasson J. F. 1976. *Civilizing the Machine: Technology and Republican Values in America 1776–1900.* New York: Grossman Publishers.
- Marvin, C. 1988. *When Old Technologies Were New: Thinking about Electric Communication in the Late Nineteenth Century.* New York: Oxford University Press.
- Marx, L. 1964. *The Machine in the Garden: Technology and the Pastoral Ideal in America.* New York: Oxford University Press.
- Miller, P. 1961–1962. The Responsibility of Mind in a Civilization of Machines. // *American Scholar* 31 (1), 51–69.
- Mosco, V. 2004. *The Digital Sublime: Myth, Power, and Cyberspace.* Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Mosco, V. 2014. *To the Cloud: Big Data in a Turbulent World.* Boulder: Paradigm Publishers.
- Nye, D. 1994. *American Technological Sublime.* Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Zizek, S. 1989. *The Sublime Object of Ideology.* London: Verso
- Smith, H. N. 1950. *Virgin Land: The American West as Symbol and Myth.* Cambridge Harvard University Press.
- Sobchack, V. 2008. Embodying Transcendence: On the Literal, the Material, and the Cinematic sublime. // *Material Religion*, 4 (2), 194–203.
- Wilson, R. 1991. *American Sublime. The Genealogy of a Poetic Genre.* Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Wilson, R. 1992. Techno-euphoria and the Discourse of the American Sublime. // *Boundary 2*, 19 (1), 205–229.